

JAUME I, *REX FACETUS*: NOTES DE FILOLOGIA HUMORÍSTICA*

Josep M. PUJOL
Universitat Rovira i Virgili

Entre els trets que caracteritzen el *Llibre del rei En Jaume* (en endavant, *LRJ*) la crítica no ha deixat d'assenyalar el sentiment religiós, el to èpic i l'«intimisme» del seu autor: el fet que s'entregués a deixar constància de petites escenes de la seva vida quotidiana, aparentment mancades de cap altre interès que el purament personal, i que no s'amagui d'exposar les reaccions emocionals seves o dels personatges davant les circumstàncies objecte del relat.

Totes aquestes característiques —isolades a partir d'uns hàbits de lectura forjats per una sensibilitat fonamentalment laica, educats en el consum de la literatura escrita i mediatitzats encara per algunes conteses polítiques dels anys vint que es van intentar dirimir també en el terreny de la filologia— es designen de manera aproximativa i s'analitzen moltes vegades de forma purament impressionística, però caldria que ens esforcés a utilitzar els termes amb rigor si volem evitar trivialitzacions, confusions i marrades inútils. Trivialitzacions: el «sentiment religiós», per exemple. El pes de l'emoció i la fe religioses és molt més que una simple «característica» difusa del *LRJ*, comparable a qualsevol altra; el «sentiment religiós» es dona per descomptat en l'home medieval, que no tenia altre accés a la comprensió del món que la finestra que li obria la religió. El *LRJ* no és una crònica (un altre terme usat sense precisió i que caldria evitar)¹ sinó —com proclama amb tota claretat el seu autor al pròleg— un llegat exemplar deixat per una persona que en l'exercici del seu càrrec ha estat un representant de Déu sobre la terra:² el que inspira el *LRJ* és, doncs, un «sentiment religiós» molt precís, tan precís que en determina de dalt a baix el contingut. Confusions: l'intimisme, ¿reflecteix realment un tret

* La primera versió d'aquest article, que recull i amplia un fragment de la meua tesi doctoral, va ser llegit com a ponència al Simposi Internacional sobre *Sàtira i Humor a la Literatura Medieval* dirigit per Albert Hauf (València, 27.x.1999) i ha estat revisat per a la present ocasió.

1. Cingolani (2000, 112-115) discrepa d'aquesta afirmació, però Jaume II tampoc no pensava que el llibre del seu il·lustre avantpassat fos una crònica ni un llibre d'història (Pujol 1996, 39). Com que parlant d'això caldrà aclarir també quins usos va fer la nostra edat mitjana del *LRJ* i això em duria ara massa lluny, hauré de renunciar a tractar aquí aquesta qüestió amb la promesa de dedicar-li així que em llegui un treball específic.

2. Paraules de Guillem de Cervera al Rei: «Seyer, aquesta cosa es officii de rey: que aquels qui no poden haver dret per altre que el, qu'el lu-ls do, car Deus vos ha mes en son loc per tenir dretura» (§ 34). El text de les citacions al *LRJ* ha estat establert per mi a la vista de tota la tradició prenent per base el còdex de Poblet (*P*). Dóno la lectura de *P* en transcripció meua, prescindint dels accents, el guionet i la dièresi i utilitzo l'apòstrof i el punt volat amb criteri propi; no documento les esmenes a *P*, però la validesa de les meves decisions es pot contrastar fàcilment a partir de l'aparat crític de l'edició de Bruguera i el testimoni indirecte de la *Chronica* de Marsili. (Per facilitar la compulsa, a la fi dels passatges citats dono la numeració estàndard de capítols i a continuació el lloc orgànic de l'edició de 1557, dividida en quatre llibres, i el de la *Chronica* de Marsili.)

de la psicologia del Rei o és una constant d'un estil tipificable? Ong (cap. 3) ha remarcat que l'estil oral, que informa de manera determinant tot el *LRJ* és «pròxim a la vida quotidiana de les persones», «amic dels contrastos accentuats» i «molt més empàtic i participatiu que distanciat objectivament». ¿No es vol dir això quan es remarca l'«intimisme» de la prosa reial? Marrades inútils: la crítica més recent ha demolit el mite de l'«alè èpic» del *LRJ*, trompetejat per Montoliu i acceptat acríticament per Soldevila i tota l'erudició posterior, i l'ha deixat reduït a la categoria de simple vehicle d'un comprensible però caduc contraban ideològic de la conjuntura política dels anys vint.

En canvi no ha estat prou assenyalat que el *LRJ* traspua en molts moments un irrefrenable sentit de l'humor. Un error sistemàtic de comprensió, provocat segurament per la idea que el *LRJ* era una crònica, explica per què fins ara no s'hagi apreciat degudament el que és un dels seus aspectes més singulars i originals: la *vis comica* que el sacseja intermitentment. A analitzar aquesta autèntica característica en el sentit més exacte de l'expressió —allò que el singularitza entre d'altres obres semblants— dedico les pàgines que segueixen.

Dividiré aquest treball en dues parts: (1) examinaré primer com funciona el riure dintre del *LRJ*, és a dir, qui riu, per què riu i, encara, m'esforçaré a aclarir per què el Rei ens explica que aquell personatge riu, i després (2) intentaré isolar i explicar les escenes relatades pel Rei amb l'ànim de fer riure el lector: és a dir l'humor conscient del Rei, n'analitzaré el sentit i intentaré aclarir els mètodes de què es val el Rei per suscitar la rialla.

Però com que *le sage ne rit qu'en tremblant*, extrauré de l'humor totes les conseqüències filològiques i faré veure com la presa en consideració del registre còmic pot millorar les nostres edicions del *LRJ*, ens pot donar arguments nous —si calgués encara— contra la teoria de les prosificacions, o ens pot ajudar a aclarir alguns misteris del mixtilingüisme del Rei, dels aragonesismes del *LRJ* i la història de l'armament català medieval.

1

Una consulta a la utilíssima llista del vocabulari integral del *LRJ*, establert per Jordi Bruguera, ens permet afirmar amb tota exactitud que els personatges que hi apareixen riuen en set ocasions.³ Vegem-les:

1. Acabat de desembarcar a Mallorca, disgustat perquè en Ramon de Montcada ha dut a terme el primer fet d'armes sense la seva presència, el Rei es llança impetuosament —i imprudentment— a atacar els sarraïns. De retorn al campament, ja era «prop del sol post», explica, i

En Guillem de Muntcada e 'N Ramon de Muntcada, ab cavallers qui eren ab els, exiren nos recollir. E Nos descavalgam e anam enves els a peu; e En Guillem de Muntcada SOMRIS SE e Nos fom alegres, que haviem paor que no-ns dixes mal, e pensam-nos que no seria tan mal com Nos cuydavem. (§ 61)

3. Sumo les atestacions de *riure* (6) i *somriure* (1), d'acord amb el que observa Coromines: «Ens cal, d'altra banda, cridar l'atenció sobre el fet que el català arcaic usa *riure* amb el valor de 'somriure' igual que amb el de 'riure'» (*DECat*, s. v. *riure* [vii: 343a]). Ho confirma fra Pere Marsili, per a qui els dos verbs semblen, en el seu llatí quasi català, intercanviables: *somris-se* (§ 61) → *lente risit* (cap. I.XX), *en rien* (§ 97) → *subridens* (cap. II.XXXVII), *rient* (§ 266) → *ridens* (cap. III.XXXVI), *presem nos a riure* (§ 393) → *subridens* (cap. III.LXXIV), *preseren se a riure* (§ 527) → *risit* (cap. IV.XXXIX) (l'al·lusió al riure de § 74 desapareix en la traducció [cap. II.XXVIII], mentre que el riure de Sañç VII de Navarra a § 138 rep al cap. III.IV una traducció interpretativa: «leticiam magnam pretendit»).

2. També a Mallorca, el rei sarraí demana al rei En Jaume que li enviï negociadors de la seva confiança per tractar l'aixecament del setge; el Rei hi envia don Nunó, que torna de buit perquè Abu Yahyà, inesperadament i incomprensiblement, s'ha limitat a demanar-los si volien dir-li alguna cosa. Don Nunó explica llavors l'escena al consell reial:

E tantost enviam per tot nostre conseyl, per los bisbes e per los nobles. E don Nuno, enans que començàs sa rao, PRES S' A RIURE, e demanam-li Nos per que reya, e dix el que be y hauria rao, car lo rey de Maylorques no li havia res dit, sino tan solament que li demana que volia. ~ E jo dix-li que-m meravaylava molt, de tant savi hom con el era, que el hagues enviat missatge a vos que vos li enviassets hom en qui vos vos fiassets molt, e que el demanas a mi que li volia dir. Responem li que el nos ho auria a dir, quar, pus el envià per nos, no li diriem re, si el no deya per que.

E tot nostre conseyl dix:

—Senyer, lexats o estar, que temps vendrà que el parlara volentes.

E sobre aço partim nos.

(§ 74 / [I.]LXVIII; Chr. II.XXXVII)

3. Arriba a Mallorca el mestre de l'Hospital (Hug de Forcalquer) acompanyat d'uns quants cavallers de l'orde. No han pogut arribar puntuals a la conquesta, el repartiment ja és emparaulat, i quan els hospitalers demanen al Rei que els doni participació a l'illa, el Rei extreu del seu lot la major part de la concessió perquè no hi hagi protestes entre els repobladors ja hisendats; en vista de l'èxit, els hospitalers demanen part dels béns mobles i lloc on allotjar-se. Òbviament, la nova demanda crea més problemes, perquè els rics-homes ja s'han queixat de la primera:

E en aço Nos nos giram ves los rics-homens e dixem los en RIEN:

—¿Que us en sembla a vosaltres de ço que-l maestre e-ls altres frares nos demanen?

—Seyor —dixeren els—, aço no-s poria fer, que qui ha sos diners e sa roba no la tornaria!...

De les cases, es bo que u façam cercar... o plassa alguna en que les pusquen fer.

E dixem Nos:

—¿E qui dava a tot conseyl, fariets ho, e que no us costas re?

E dixeren tots que seria bo.

—Donem los, donchs, la casa del deracenal: e son hi ja feytes parets e aqui poran fer bones cases; e del moble donem los ·iiii· galees que son aqui, per moble, les quals trobam que foren del rey de Maylorques, e aixi hauran part de tot.

E-l maestre e-ls frares foren molt alegres e besaren nos les mans, e els frares ploran, e plach al bisbe e als rics-homens per la bona avinentea que Nos els en davem.

(§ 97 / [I.]LXXXIII; Chr. II.XXXVII)

4. El rei En Jaume viatja a Navarra per fer un pacte d'ajut contra el rei de Castella i d'afillament mutu amb el rei Sanç VII, el qual, malgrat la seva obesitat, que el feia amagar-se a la vista de la gent, surt a rebre'l a un lloc on feia deu anys que no s'arribava; quan es troben, el Rei fa constar que s'abracen i que:

aço feu molt alegrement e RIEN.

(§ 138)

5. Durant el setge de València, el Rei és ferit al front per una sageta sarraïna:

E Nos, ab ira que n'haguem, donam tal de la ma en la sageta, que trencam la, e exia-ns la sanch per la cara a enjus, e ab lo mantel de sendat que Nos aduyem torcavem nos la sanch, e veniem RIENT per tal que la ost no se n'esmayas.

(§ 266)

6. El Rei ha demanat als rics-homes aragonesos que col·laborin amb ell a ajudar el rei de Castella contra els sarraïns que s'han aixecat contra ell a Andalusia. Els aragonesos ho rebutgen i li envien dos cavallers a comunicar-li la seva oposició mentre el Rei es troba amb el bisbe de Saragossa en un judici:

E Nos guardam al bisbe de Saragoça, que anava ab Nos, e PRESEM NOS A RIURE e dixem:
—Los barons no-ns responen avinentment, mas altra vegada, si Deus ho vol, nos respondran
mils en aço. (§ 393)

7. Al concili de Lió, el Rei respon fervorosament al discurs de recepció del papa amb un altre discurs on li ofereix consell i ajuda per a la croada que es proposa:

E d'aquesta paraula PRESEREN SE A RIURE l'apostoli e-lls cardenals, per ço con ho havíem tan be dit. E en tant lexam los aquí molt pagats de Nos, e grayren nos molt la paraula que Nos los havíem dita. (§ 527)

Una primera constatació davant d'aquesta llista és que només en una ocasió, quan don Nunó explica les negociacions fallides amb el valí de Mallorca, ens trobem pròpiament davant d'un riure relacionat amb el còmic, és a dir, el riure que s'encarna en el descobriment sobtat d'una incongruència del món extern, el riure que riu d'alguna petita tara de la vida física, moral o intel·lectual de les persones. D'aquí a uns instants hi tornaré, però primer em vull ocupar de totes les altres ocasions, en què el riure no neix de la percepció de cap defecte, o almenys de la percepció d'un defecte que descobreixi aspectes inèdits i contradictoris d'una personalitat amb la imatge que en dona el mateix interessat.⁴

En aquest punt té una importància cabdal l'assimilació entre *riure* i *somriure* que segons Coromines feia l'edat mitjana: és segur que en tots aquests casos, un escriptor dels nostres dies hauria utilitzat la paraula *somriure*. Entre els riures —o somriures, tant se val, doncs— no lligats amb el còmic, Propp en destaca tres que ara ens interessen.

En primer lloc, el somriure bonhomiós, de simpatia: el somriure que no neix de la percepció d'una contradicció flagrant entre la forma externa i la substància interna d'una persona sinó a l'inrevés: de l'adequació —que resulta harmònica fins a l'excés— entre una naturalesa humana i les seves manifestacions exteriors. Propp observa que la rialla és possible només quan els defectes que la provoquen no tenen caràcter de vicis i no susciten la repulsió; però quan aquests defectes són irrellevants, fins a l'extrem d'esdevenir simples particularitats del caràcter, aleshores poden provocar un somriure benèvol. Això és el que passa amb els petits defectes —amb les petites particularitats de caràcter— de les persones que estimem i apreciem molt. «En el marc general d'una valoració positiva i de l'aprovació —afegeix Propp (144)— un petit defecte no tan sols no provoca la condemna sinó que pot reforçar el nostre sentiment d'afecte i simpatia.» La petita superioritat que ens confereix el reconeixement d'aquesta lleu imperfecció ens omple d'un gustosíssim sentiment de paternal condescendència. Són, per tant, «somriures de simpatia» el de Guillem de Montcada quan rep el Rei que torna al campament després d'haver fet una entremaliadura (núm. 1) o les rialles del papa Gregori X i els cardenals del concili de Lió després d'escoltar les tartarinesques demostracions de fervor bèl·licoreligiós a favor de la croada per part de l'únic monarca que simpatitza amb l'empresa, que resulta ser un avi més que sexagenari (núm. 7). Guillem de Montcada riu perquè simpatitza amb l'arrau-

4. Propp (15-18 i 143-144), que parteix aquí del Lessing de la *Dramatúrgia d'Hamburg* i de Jurenev, remarca la distinció fonamental entre el riure que està relacionat amb el còmic i el riure que no ho està.

xament del Rei, que no es deu sinó a un sentit molt viu de l'honor militar i aristocràtic, virtuts que ell comparteix; el papa Gregori X i els cardenals riuen perquè l'ardor del vell rei, potser no del tot apropiat per a un parlament de circumstàncies, traeix la seva profunda sinceritat d'*athleta Christi* que desitja, com ells, la croada.

Hi ha després el somriure com a manifestació del benestar, el plaer i la satisfacció íntims. Aquest és un somriure que no està lligat, com el riure còmic o el somriure de simpatia, a cap percepció externa d'un defecte. Propp (154-155) remarca que té un valor essencialment psicològic. A nosaltres ens interessa com a índex extern d'alegria, i apareix tres vegades a la nostra col·lecció de rialles i somriures. És la rialla del rei Sanç VII de Navarra quan rep i abraça el rei En Jaume (núm. 4); és el riure d'autocomplaença que fa el Rei a Mallorca, davant dels rics-homes, assaborint a la bestreta el triomf del seu *consell* i l'admiració dels circumstants quan vegin que haurà estat capaç de resoldre el problema de la petició dels hospitalers a satisfacció de tothom i sense perjudici per a ningú (núm. 3), i és també una ficció de plaer i satisfacció —de benestar— que el Rei ferit escenifica al setge de València davant dels seus homes per aconseguir que no s'espantin (núm. 5).

En darrer lloc, entre els riures no còmics, hi ha el somriure com a brodadura no verbal —com a correlat cinètic— de la ironia, que és l'invers del riure de simpatia que acabem de veure: és un riure malèvol, el riure que remarca i magnifica un defecte (Propp, 151-152). És el riure del Rei amb el bisbe de Saragossa (núm. 6) quan assaboreix la futura venjança que prendrà dels rics-homes aragonesos (més endavant, §§ 401-405 i 454-464) que li acaben de negar el seu suport.

Ara podem tornar a l'únic riure que hem trobat originat per una escena còmica: el de don Nunó quan es disposa a explicar el resultat de la seva missatgeria amb el valí de Mallorca en el moment en què la resistència sarraïna comença a flaquejar (núm. 2). És notable que el Rei explica aquesta ambaixada dues vegades, una a continuació de l'altra. Primer ho fa així:

E sobre aço viren los sarrains que no u podien defendre e enviaren nos missatge que volien parlar ab missatges que Nos los enviassem, e que fossen tals en qui Nos nos fiassem; e aguem consel del bisbe e dels nobles qui eren en la ost que, pus els volien ab Nos parlar, que no ls ho devia hom vedar, ans era bo que hom hi anas. E enviam hi don Nuno ab ·x· cavallers seus e ·i· juheu de Saragoça qui sabia algaravia per trujanman, e havia nom don Bahihel.

E quan els foren la demanaren los sarrains a don Nuno que volie ni si ls volie res dir, e dix don Nuno:

—Jo no son vengut aquí per aço, mas vos envias missatge a mon seyor lo rey que us envias missatge en que el molt se fias, e tria a mi per aquel; encara, que son son parent. E per aço e per honor de vos envia-m aquí, e per hoir ço que vos li volets dir.

E respos li lo rey de Maylorques e dix li que se'n tornas, que el no li volie re dir, e don Nuno vench a Nos. (§ 74)

En el relat que en fa don Nunó tot seguit, la seva resposta és prou més acolorida i focalitza la nota còmica, que és la incongruència de fer venir algú només per demanar-li, així que ha arribat, si vol res:⁵

E jo dix li que-m meraveylava molt, de tant savi hom con el era, que el hagues enviat missatge a vos que vos li enviassets hom en qui vos vos fiassets molt, e que el demanes a mi que li volia dir. Responem li que el nos ho hauria a dir, quar pus el envia per nos no li diriem re si el no deya per que. (§ 74)

5. Curiosament (o potser significativament) fra Pere Marsili suprimeix la rialla i redueix aquesta repetició a una sola frase: «Rediit ad Regem Nunio, et quomodo illusus fuerit recitat coram baronibus et prelatibus» (cap. II.XXVIII). Ménard («Rire», 8) ha observat que la literatura històrica no és amiga de la rialla.

L'escena posa al descobert, amb la repetició, l'estratègia narrativa del Rei: la rialla de don Nunó actua com a *trailer*, és a dir, com a indicatiu intrigant que anticipa i ajuda a exterioritzar el que vindrà després. És el que els analistes de la conversa, a partir de Labov (cap. 9, esp. 362-375), en diuen una avaluació dramatitzada, pròpia de l'estil oral en què el narrador emet contínuament senyals sobre la direcció correcta en que vol que el públic entengui el seu missatge.⁶ En realitat, les rialles i els somriures son sempre, al *LRJ* —tret, és clar, de la rialla tranquil·litzadora de València—, avaluacions dramatitzades, i tenen molt poc o no res a veure, com s'ha vist, amb el còmic: quan hi ha alguna escena realment divertida, el Rei dona la rialla del lector-oïdor per descomptada. Els personatges del *LRJ* riuen doncs, per palesar la simpatia que els mereix el Rei o el plaer i la satisfacció de tenir-lo davant. El Rei riu bonhomiosament per demostrar que està molt content de ser ell mateix o esclata en un riure irònic per recalcar l'odiositat dels que se li oposen. La retòrica oral, que tutela estilísticament no tan sols el *LRJ* sinó tota la prosa medieval fins al segle XIV, defuig les abstraccions i s'agrada dels contrastos accentuats: sants i pecadors, lleials i traïdors, rialles i plors.

La rialla incorporada a la narració és la cara amable de l'expressió dels sentiments, com el plor és l'exteriorització de l'angúnia, la inquietud, el disgust o la tristesa⁷ a un nivell que per a una sensibilitat literària forjada en la novel·la realista resultaria exagerat.⁸ Ara bé, tot

6. Les avaluacions són els elements més importants del conjunt després del relat pròpiament dit. Poden ésser formulacions directes, discursives i abstractes del narrador, però és infinitament més corrent que el narrador oral insereixi les seves pròpies avaluacions exposant-les en estil directe com a personatge o que intercali avaluacions «factuals», en les quals es presenta la reacció «dramatitzada» o l'actuació d'un personatge extern en relació amb els fets del relat: comentaris, petits relats o proposicions narratives addicionals o simples posats i gestos.

7. És cert que els personatges del *LRJ* ploren en moltes més ocasions que no riuen: per cada vegada que algú riu n'hi ha tres que algú plora. Ploren en acomiadar-se el futur Ramon Berenguer V de Provença i el rei En Jaume a Montsó (§ 13), el Rei i Bernat de Santa Eugènia quan el Rei torna a Barcelona després de la conquesta de Mallorca (§ 105), l'infant Pere en deixar el seu pare en el llit de mort per anar-se'n a Xàtiva a combatre contra els sarraïns revoltats (§ 565); plora Ramon de Plegamans en retrobar-se amb el Rei a la Porrassa tornant el Rei de Mallorca (§ 106), el Rei i els repobladors mallorquins quan el Rei torna a l'illa (§ 112), el Rei i el seu gendre, Alfons X de Castella, en retrobar-se per assistir al casament de l'infant Ferran (§ 494); ploren de gratitud els cavallers i el mestre de l'Hospital quan el Rei els dona part a l'illa de Mallorca (§ 97); plora de por la reina dona Elionor detinguda amb el Rei pels rics-homes a Saragossa (§ 22); ploren per expressar la seva inquietud Ramon Folch i Guillem de Cardona fora d'Osca pensant que el Rei ha estat detingut pels conjurats (§ 32), el bisbe Aspàreg de la Barca i Guillem de Cervera demanant al Rei que no torni a Mallorca (§ 109), Violant d'Aragó tement que el Rei, irritat, abandoni les negociacions del tractat d'Almirra (§ 348), torna a llagrimenjar Violant d'Aragó i els seus fills, a Santa Maria de la Huerta, juntament amb els infants Jaume i Pere i l'arquebisbe de Toledo (Sanç d'Aragó, fill també del Rei) demanant al Rei que no vagi a la croada (§ 483); plora amb premonitòria devoció Guillem de Montcada a la missa matinal del dia que morirà (§ 63), i amb no menys fervor escampa les seves llàgrimes el Rei aferrat a l'altar de l'església que a Múrcia acabada de consagrar a la Mare de Déu (§ 451); plora de disgust el Rei davant la poca disposició dels seus homes a Borriana (§ 168, i finalment acaben plorant tots) i ploren els sarraïns de Xàtiva en rebre la notícia que la seva expulsió és irrevocable (§ 368); plora d'alegria el Rei en veure hissar la senyera a la torre del Temple, a València (§ 282) i a l'alcàsser de Múrcia (§ 443), després de la caiguda de les dues ciutats; plora de coratge el Rei en jurar al Puig que no veurà Terol ni travessarà el riu d'Ulldecona (§ 238). L'únic plor de dol per la mort d'una persona és el plor del Rei pels Montcada en rebre la notícia de la mort (§ 66) i dels seus vassalls, després, davant dels cossos dels dos barons (§ 68).

8. Philippe Ménard va advertir en el seu moment (*Rire*, 64) que l'home medieval contenia menys que l'actual la manifestació de les seves passions. No hi ha dubte que pot haver estat així, al capdavant en els nostres dies tampoc no exterioritzen les seves passions amb la mateixa liberalitat les «classes populars» i la petita burgesia, per exemple, però convé no perdre de vista que fem les afirmacions sobre una documentació literària escrita, basada en una presència de les convencions de la retòrica oral més forta que en l'actualitat. És sabut que no tot hom que apareix plorant en el relat col·loquial d'un esdeveniment succeït ha hagut de vessar llàgrimes materialment en el moment dels fets.

comptat i debatut, no hi ha res en els personatges que riuen o que ploren que separi el *LRJ* dels llibres de Desclot, Muntaner o Pere III.

2

L'autèntica diferència està en el paper dels relats inclosos amb l'ànim de fer riure el lector: mentre Desclot, Muntaner i Pere III no es proposen mai fer riure —tot i que Muntaner pugui aconseguir sovint excitar bonhomiosos somriures de simpatia per a ell mateix tant com per a alguns dels seus personatges, el rei En Jaume, tot i que tampoc no s'ho proposi, no pot evitar en alguns moments d'explicar històries que no tenen altre valor que el de la comicitat. No és que ho faci deliberadament, és que no pot evitar de fer-ho, endut pel seu entusiasme narratiu. Però el cas és que si tothom ha remarcat l'«intimisme» del Rei, el sentit de l'humor present en el *LRJ* ha estat en general passat per alt, malgrat les observacions de Riquer, que reconeix que el Rei «és un personatge afable i divertit» (*HLC*, I: 420), i del P. Burns, que celebra «la robusta personalitat, els trets d'humor i les agudes observacions» que es troben en la seva obra («Vida», 48).

A la meua tesi doctoral vaig tenir ocasió de fer veure que el *LRJ* no és un relat unitari sinó un conjunt format per 14 seccions narratives diferents⁹ subdividides en una cinquantena de seqüències, cadascuna amb el seu plantejament, nus i desenllaç, ordenades per successió cronològica, un criteri arbitrari que durant molt de temps va ocultar que no estàvem davant d'un relat únic fet d'una sola peça i ha obstaculitzat la percepció de les seves articulacions internes. Cadascuna de les seqüències narratives «troncals» pot estar composta per altres seqüències que s'hi subordinen (fins a un total de 110), i de manera imprevisible poden aparèixer adherides a la superfície del tronc de la narració petites seqüències narratives. Aquests petits relats es relacionen amb el cos principal per contigüitat cronològica o per coincidència de personatge. De vegades aquestes microseqüències es redueixen a un parell d'incidents explicats a penes en una frase, sense cap relació amb els fets de la seqüència principal; en altres moments, la perspectiva general del relat s'abandona uns instants per enfocar una escena curiosa que succeeix en un racó del quadre i que podria suprimir-se sense que el resultat general resultés modificat. En altres moments, les avaluacions dramatitzades formen petites escenes que podrien aspirar als honors de l'autonomia. L'humor penetra a intermitències tots els nivells i caldria que ens acostuméssim a incorporar Jaume I en la nòmina de reis medievals sensibles a les bones històries, a l'humor i a la rialla.

Sense comptar ara les avaluacions —que reflecteixen també el temperament irònic del Rei i s'il·luminen de tant en tant amb el llampegueig del seu sentit de l'humor—, el caràcter d'aquestes seqüències secundàries —en conjunt en compto 67— és molt divers. S'hi troben des de notícies personals fins a curiositats referides a fenòmens atmosfèrics prodigiosos passant per relats de tipus exemplar o narracions que coincideixen a escala reduïda amb els interessos que mouen l'estructura de les seqüències troncales. Vuit d'aquestes seqüències secundàries són inequívocament còmiques i a aquestes dedicaré ara la meua atenció. Com les peces ofertes «de propina» pels intèrprets a la fi d'una vetllada musical, aquestes menuderies són d'excel·lent factura artística i arrodoneixen la personalitat de gran narrador del Rei.

9. Pel que fa a l'articulació interna del *LRJ*, Vicent Garcia Edo («Estudio», II: 17-22; «Proposta»), atenent a la posició de les caplletres i les miniatures en el còdex de Poblet, ha arribat a resultats bàsicament coincidents amb els meus, que es basen en l'anàlisi narratològica. Avanço aquí, però, que no comparteixo la hipòtesi de la pèrdua d'una part del text del *LRJ* postulada per aquest autor.

Els vuit incidents còmics formen tres grans categories: tres (§§ 15, 104, 210) són *gags* d'acció basats en accidents banals; tres més (§§ 41, 227 i 532) expliquen reaccions de les persones que resulten divertides per la seva vivesa; i els dos restants (§ 184 i 199) són humor lingüístic: es basen en un *calembour* o, com veurem, sobre els errors dels que han de parlar una llengua que no dominen. Si tenim en compte, però, que dues de les reaccions enregistrades pel Rei tenen la seva gràcia en l'expressió utilitzada, haurem de destacar d'entrada el gust del Rei per la llengua ben utilitzada, la seva atenció a les categories diastràtiques de l'idioma i les rèpliques incisives. Faig notar també que el reconeixement de la comicitat d'aquestes seqüències narratives és important perquè ens permetrà editar correctament aquests passatges i ens ajudarà a resoldre, com he advertit, problemes filològics.

CINEMA MUT

Els relats del primer grup podrien figurar amb èxit en qualsevol *slapstick comedy* de l'època del cinema mut.

1. *Don Pero Gomes defensa Liçana heroicament* (§ 15)

El primer és un incident bèl·lic. Situem-nos a la primavera de 1220. El Rei té dotze anys i en fa dos que ha abandonat la seva clausura al castell dels templers de Montsó sota l'emperra del bàndol del seu oncle don Ferrando. Un dels barons amics de don Ferrando, don Rodrigo Liçana, ha comès un delictes de traïdoria —ha atacat sense desafiament previ el seu cunyat, don Llop d'Albero, l'ha empresonat i li ha fet diversos perjudicis— i el Rei, complint amb la seva funció de protector de la pau i la justícia del regne, es disposa a alliberar la víctima i castigar l'agressor.¹⁰ Primer recupera Albero i després acut immediatament a Liçana, on don Llop era pres. Don Rodrigo no és a Liçana, que està defensada per un dels seus cavallers, don Pero Gomes, que és el cap de la guarnició, formada per ell, un altre cavaller, els escuders i altres homes.

El Rei planta un fonèvol i comença a disparar. Cap a la caiguda de la tarda, com que malgrat els errors de punteria s'ha enderrocat una part del mur del castell i s'hi ha obert un bon esvoranc («hac tant derrocat del mur que gran portel hi hac feyt»), es dóna l'ordre de començar l'assalt. Un cop vistos els precedents podem deixar la paraula al Rei:

10. El Rei —que actua expressament a petició de don Pelegrí d'Atrosillo, gendre del perjudicat, i ha obtingut la condemna dels fets i l'acord del seu consell per castigar l'agressor— fa constar que don Rodrigo havia atacat la seva víctima «si que no-s guardava don Lop d'Alvero d'el ni l'havia desafiati». El cas és previst ja en el nucli més antic dels furs d'Aragó, el «codi d'Ozca» promulgat a les corts de 1247, que evidentment recull els usos i costums anteriors: «Nullus miles sive infantio praesumat aliquem capere, aut mactare, aut castrum alicuius per vim capere, aut per furtum: nisi prius ipsum diffidaverit coram tribus militibus, qui non sint vassalli alicuius eorum qui se diffidaverint, cum induciis decem dierum: et forma ista apud burgenses et omnes alios firmiter observetur: ut quisque eorum super probatione diffidamenti cum tribus sibi consimilibus se diffidet. Quicumque vero super praemissis non servaverit formam istam diffidamenti, sit traditor manifestus: nisi fortè super rixa aliqua, repentino casu contingeret homicidium perpetrari: aut super aliquo pignori, vel assaltu» (Lib. ix, *sub tit.* De forma diffidamenti) [I: 352]. En el *LRJ* el Rei es cuida de justificar sempre des del punt de vista jurídic les seves actuacions com a jutge i mantenidor de la pau dels seus regnes.

E don Pero Gomeç viu que-l castel se perdia, lo qual tenia per son seyor, e tot guarnit, son escut abraçat e son capel de ferre en lo cap e l'espaa en la ma, para-s al portell axi con a hom qui esperava mes la mort que la vida (e-l fenevol, que feya de grans errades!), e pel pols, que era gran, de la terra que havia moguda el fenevol, entra se'n be tro als ginols! E dura la batayla, que no puja negú (e si y havia bon pujador, qui fer ho volgues!). Havia ·i· escuder, lo nom del qual a Nos no membre (mas creem que era don Pero Garçes d'Elfaro, e hac se vestit ·i· gonió e ·i· capel de ferre en lo cap e l'espaa en la ma), e vee que la batayla anava cessant, moch se tant con los peus lo pogren levar e comença a pujar, si que don Pero Gomes no li poc vedar lo pujar! (E pres li axi, que anch don Pero Gomes no-s poch levar, tant era soterrat en la terra del mur!)

E aixi pujaren aquels de la ost e fo pres lo castel e cobram don Lop d'Alvero, que y era pres.
(§ 15 / [1.]XIII ;Chr. i.xi)

El ferreny defensor de Liçana —«son escut abraçat e son capel de ferre en lo cap e l'espaa en la ma»—, disposat a morir heroicament en defensa del castell... s'ensorra fins als genolls en la pols que han aixecat els fonèvolos per la mala punteria dels assetjants i ha d'assistir, bracejant grotescament amb impotència, a la presa del lloc que tenia encomanat!

Remarco que aquesta escena va succeir el mes de maig de 1220, quan el Rei no tenia encara dotze anys i mig. Aquest detall permet fer veure que pràcticament des de la infantesa el Rei ja estava dotat d'un fi sentit de la percepció del còmic.

Nota sobre prosificacions

El reconeixement que ens trobem davant una seqüència narrativa introduïda fonamentalment per una intenció còmica projecta també la seva llum sobre la qüestió de les prosificacions de cançons de gesta en el *LRJ*.

Potser no caldria insistir en aquest tema. Asperti i jo mateix hem aportat arguments de pes, em sembla, contra aquesta quimera que ha segrestat i desencaminat durant llargs anys l'estudi del *LRJ*. Tots dos («Prosificacions», 86-88; tesi, 49-72) hem posat de manifest independentment i amb textos à l'appui que la qüestió es va suscitar amb l'ànim de dotar la literatura catalana d'una «coartada èpica» —quan l'èpica era el gènere «nacional» per excel·lència, segons determinades teories de la literatura— en un moments en què la consolidació del catalanisme polític col·locava el debat sobre les identitats d'Espanya i Catalunya en un primer pla del domini públic. La polèmica va tenir un front filològic, i convé no oblidar que l'article en què Montoliu proposava l'existència d'unes cançons de gestes prosificades al *LRJ* és rigorosament contemporani de *La España invertebrada* d'Ortega i Gasset (1922) i que els esforços de Montoliu el 1928 per redefinir la mètrica dels fragments reconstruïts en el sentit d'allunyar-los de la irregularitat pròpia de l'èpica castellana (una «gravitació anòmala envers Castella», com arriba a dir) i acostar-los a la regularitat de la francesa coincideix amb els anys en què es debat intensament sobre l'adscripció iberoromànica o gal·loromànica del català, polèmica adormida des dels temps del *Grundriß* de Gröber —amb un Morel-Fatio gal·loromanista en la primera edició (1888), contradit en la segona (1904-6) per un Saroihandy iberoromanista— i ressuscitada justament el 1922 per un company de Montoliu a Halle, becat com ell per Prat de la Riba: mossèn Griera. Montoliu i Soldevila van versificar inconscientment i de bona fe, pensant-se que estaven reconstruint prosificacions, passatges del *LRJ* i de Desclot (i el Sr. Coll i Alentorn ho va fer tot seguit amb Muntaner) per donar les proves materials que faltaven a un raonament deductiu apriorístic que partint de la creença que l'èpica era un gènere propi de les nacions en el seu estadi de formació i constatant que Catalunya era una nació conclòia que Catalunya havia de tenir també, forçosament, la seva èpica.

Asperti («Prosificacions», 97-99 i 126-135) i jo (tesi, 66-75, 80-83) hem remarcat alhora i cadascú per la seva banda l'absurditat d'atribuir «alè èpic» al *LRJ*, que des de Montoliu es presenta com una de les seves característiques més notables, i en el treball citat Asperti ha combatut convincentment amb arguments formals basats en la mètrica, la rima i la retòrica la tècnica de reconstrucció dels suposats poemes èpics. El cos central de la meua tesi doctoral, d'altra banda, és indirectament un al·legat contra unes reconstruccions que es contradiuen amb l'estructura narrativa del *LRJ*, que apareixen i desapareixen sense cap relació amb les articulacions de les seqüències narratives que l'integren.

La tècnica expositiva utilitzada per Soldevila per introduir les prosificacions en la seva edició del *LRJ* és, reduïda a dimensió puntual, la mateixa que havia utilitzat Montoliu a gran escala per obrir camí a la seva teoria: consisteix a crear en un primer moment, a base d'insistència, una confusa atmosfera èpica —perquè és l'èpica i no les prosificacions el que importa de debò— que prepari el terreny per al fragment de cançó de gesta que tot seguit es descobrirà i que caurà davant del lector, que ja l'espera, com una inevitable fruita madura.

Vegem-ho en aquest passatge. Soldevila, per exemple, comença per mantenir aquí la lliçó singular *portal* (*P*), clarament incorrecta (en comptes de substituir-la pel correcte *portell* de tota la resta dels testimonis incloent-hi el decisiu de la *Chronica*) però que li és útil per al que es proposa fer tot seguit. A continuació li serveix al lector l'aperitiu èpic en la nota on explica la *varia lectio* del lloc: «Ms. de Poblet: *al portal*. Ms. Ayamans: *en lo portell*. La narració pren ací un to èpic. Fins sembla que vulgui apuntar un assonant en *-a*». I finalment li porta a taula el plat fort de la revelació definitiva: «*Anava cessant*, forma no gaire usitada en aquesta època, que pot delatar l'assonant en *-à* que hem vist insinuar-se unes ratlles més amunt i que ara es manifestaria en els mots: *cap, mà, cessant, llevar, pujar, vedar, llevar o portar, soterrat*. Amb possibles versos com:

e hac-se vestit un gonió — e un capell de ferre en lo cap;
e — e l'espasa en la mà;
e veé que la batalla — anava cessant,
moc-se tant com los peus — lo pogren llevar;
e — començà a pujar;
sí que don Pero Gomes — no li ho poc vedar;
e pres-li així — que anc no es poc llevar
tan en la terra del mur — era soterrat...»

La idea principal és la de l'èpica: si no hi ha èpica no val la pena entretenir-se a cercar els tres peus de les prosificacions al gat del *LRJ*.¹¹

Curtius (Excurs núm. 5) ja va fer veure que el còmic no és totalment aliè a l'èpica, però el *LRJ* no té res d'èpic (Pujol, tesi 72-75), i un *canto noticiero* tràgico-còmic fóra realment singular. Sembla com si els fragments còmics haguessin fascinat els reconstructors de prosificacions: Soldevila torna a caure en el mateix parany a § 210 (v. més endavant, n. 13), i uns anys abans Montoliu també havia versificat un altre passatge de la mateixa índole (§ 41, v. més endavant, n. 14).

11. Hi insisteixo perquè veig que si bé ja es comença a deixar de parlar de les suposades cançons de gesta que haurien estat fonts del *LRJ* (o de la «Crònica», per utilitzar un llenguatge coherent amb aquesta mentalitat) encara hi ha qui continua ponderant i celebrant el seu «to èpic» com si una cosa no tingués res a veure amb l'altra.

2. *La coca de don Ato de Foces* (§ 104)

El protagonista del segon relat còmic és el ric-home aragonès don Ato de Foces. Ens trobem a Mallorca, no gaire després de la caiguda de la capital, quan la campanya encara no ha acabat i el Rei està fent cavalcades contra els nuclis sarraïns que encara resisteixen a la vall de Bunyola i a les muntanyes d'Artà. A més de la mort dels Montcada hi ha hagut altres baixes importants a la host: don Nunó ha armat una nau i dues galeres i se n'ha anat de cors a les costes del Magrib, han mort Guillem de Claramunt, Ramon Alemany de Cervelló, Guerau de Cervelló i el comte d'Empúries; així és que don Pero Cornel demana 100.000 sous al Rei i parteix a cercar reforços i demanar, en vista de les baixes, que es presentin a l'illa don Ato de Foces i don Rodrigo Liçana en compliment del servei que deuen al Rei per les honors que els ha concedit (§ 92). Després d'explicar la cavalcada victoriosa a les muntanyes d'Artà, el Rei explica el passatge a Mallorca dels dos cavallers aragonesos: com si fos una rondalla, don Rodrigo Liçana es presenta aparellat condignament, mentre el pobre don Ato té problemes:

E vench missatge d'Arago que don Atho de Foçes e don Rodrigo Liçana venien a Nos, e aguem ne gran alegria, per la gran poquea de les gens que Nos haviem, que els fossen ab Nos.

E don Rodrigo Liçana feu noliejat una tarida d'aqueles que havia estades al passatge de Maylorques e ·ii· leyns altres que li aduguessen conduyt. (E la tarida era bona per adur los cavals, e-ls altres leyns portaven son conduyt.) E arriba a Polença e vench ab ·xxx· cavallers ben apparaylats de tot ço que mester havien d'armes e de conduyt.

E don Atho de Foces loga una cocha d'estes de Bayona,¹² e quan foren en la mar, la cocha faya aygua molta, si que per ·ii· lochs o per ·iii· ne trayen de l'aygua en calderes poques, e calafataven ab estopa tot ço que podien, si que ja volgueren esser en terra en qualque loch poguessen exir primer, tam be en Cathalunya con en Maylorques! E la cocha en que venia don Ato de Foces e don Blasco Maça ab les compayes dels cavallers qui venien ab els hague a tornar per força de rems a Terragona, car lo temps los hi adux. E cuydaren perir tots, per ço car la cocha faya molta aygua e era veylla, e a males penes pogueren ne traure la roba e-ls cavals, si que quant ho hagren treyt la cocha s'obri e trenca-s tota sobre la mar! (§ 104)

3. *¿Moros o cristians?* (§ 210)

L'últim dels incidents d'acció és un enfrontament bèl·lic frustrat. A la primavera de 1237 el Rei ocupa el Puig, que els sarraïns han abandonat després de destruir el castell. El Puig és la base d'operacions que ha de permetre la conquesta de la ciutat de València i s'espera que els sarraïns no afluixin la resistència. Però el Puig és un illot en terra de sarraïns: de fet, l'espai entre el Puig i Borriana, defensat pel castell de Morvedre, encara no ha estat conquerit i no paren de córrer rumors que Zaièn es disposa a tornar el cop.

El Rei llança una cavalcada contra Torres-Torres, fa tala del lloc durant tres dies i de retorn deixa Morvedre a menys d'un quilòmetre a l'esquerra i baixa al pla. L'avantguarda va sota el comandament de don Eixemen d'Urrea, que porta els peons en darrer lloc.

E quan fom lejus al pla, que haguem passat Murvedre, envia-ns missatge don Eixemen d'Urrea que-ns feya saber que batayla hauriem: que Çaen era a Puçol ab tot som poder, e que-ns alegrassem. E Nos dixem li que-ns playa molt pux axi era... e-ls de les atzembles e aquels que anaven en la mi-

12. Una *coca* és un vaixell d'aparell rodó, amb dos castells, curt i alt, propi dels segles XIII-XV. La *coca de Baiona* o *baionesa* es caracteritzava potser per tenir un timó en posició central, a diferència de les naus, que es governaven, segons la tradició mediterrània, amb rems laterals (sobre aquesta complexa i encara molt obscura qüestió, v. Garcia Sanz, 72-73; i Eberenz, 98-112).

janía acuyliren se tots a la serra, levats aquels de valor, qui s'aturaven... e era lo maestre de l'Espital e-l comanador d'Alcaniç e aquels d'Alcaniç e de Castellot!... (Si que eren bé ·ii· milia homens de peu e ·c· a cavall, ab los homens de Burriana, e be ·xxx· cavalls armats; e havien enviat corredors a Valencia, e ells estaven en celada, si que si Çahen, rey de Valencia, isques, que·s combatesen ab ell, e no isque Çaen).¹³ [¶ 211] E quan Nos oim que nostres eren, plague·ns molt, e anam nos al Pug e metem nostra tenda el pla, dejus la vila, e albergam alegrement e pagada ab aquells qui eren venguts de la celada e ab los nostres. (§ 210 / [II.]LVII)

Espero que no es trobi que la meua la interpretació del passatge anterior sigui aventurada. Una part dels homes del Rei es repleguen (*cuyliren-se*) cap a la muntanya en sentir que Zaièn s'acosta. Però el replegament és aquí una fuga vergonyosa, perquè el Rei declara que només es van quedar *aquels de valor*, que s'ha d'entendre en un sentit bastant ample que inclou l'actual de l'adjectiu *valent*. Sense comptar aquest lloc, l'expressió *home de valor* apareix sis vegades al *LRJ* (§ 2, 56, 146, 258, 364, 498) amb el significat de 'persona de caràcter íntegre, de paraula, amb gran sentit de la seva dignitat personal, responsable i per tant prestigiosa', i s'aplica sempre a persones que intervenen en tractes o fets d'armes. Al *LRJ* hi ha un passatge paral·lel a aquest que pot acabar de fer veure el sentit que l'expressió té aquí: havent partit l'estol de Salou cap a Mallorca amb vent terral, de cop s'aixeca vent contrari de llebeig i els còmits proposen tornar a terra i esperar que s'aixequi un vent favorable; el Rei s'hi nega en rodó i aclareix que si torna la gent fugirà, tret dels *hòmens de valor*: «car molts n'i havia qui eren en lurs naus, que per lo mal que·ls havia feyt la mar se n'eren fuyts, que no eren gosats passar ab Nos, e si Nos tornavem en terra que·ns desempararien si doncs no eren homens de valor» (§ 56). És lògic que en aquestes condicions al Rei li complagués d'assabentar-se que els que s'acostaven eren dels seus.

RÈPLIQUES I IMPROPERIS

A continuació veurem les escenes en què un personatge replica amb viva el requeriment o les paraules d'un altre o bé el commina de manera peremptòria a fer alguna cosa.

13. Soldevila (ad loc.): «Encara en aquest paràgraf semblen trobar-se restes de versos assonantats en -é, com en el paràgraf anterior. Exemples:

per un coll que hi ha — e passam prop lo castell.

[...]

E donam la davantera — a don Eixemèn.

E els hòmens de peu — eren entre nós e ell.

[...]

que batalla hauríem — ens feia saber,

que Çaen era a Puçol — ab tot son poder,

e que·ns n'alegràssem; — e nós li dixem:

[...]

si que eren bé — dos milia hòmens a peu,

[...]

si que, si Çàen, — rei de València isqués,

que es combatessen ab ell; — e no isqué Çàen.»

(Senyalo amb el signe [...] la presència de fragments de text en prosa que no han estat incorporats a la reconstrucció. Soldevila omet aquesta indicació.)

1. «¿A qui-m retria, minyon pudent!» (§ 41)

Per l'agost de 1228, el Rei es trobava assetjant Balaguer amb la intenció de fer justícia a la comtessa Aurembiaix, que reclamava el comtat d'Urgell a la família Cabrera, que segons ella el detenia de manera il·legal. Després d'un judici on per tercera vegada no havien compartit els demandats, el Rei ataca i obté o fa capitular, successivament Albelda, Menàrguens, Llinyola i finalment posa setge a Balaguer.

Un dia, a darrera hora (entre nona i vespres), els assetjats veuen que els fonèvols, guardats per Ramon de Montcada i alguns homes, semblen estar defensats per poca gent, surt En Guillem de Cardona amb trenta cavalls armats i dos-cents peons per una bretxa que s'ha obert a la muralla i s'esmunyen pel vall, proveïts de falles seques untades amb sèu amb el propòsit de cremar els fonèvols. El Rei era a la tenda d'En Guillem de Cervera i va sentir que cridaven l'alarma. Un cavaller aragonès que estava amb En Ramon de Montcada fugí, i el baró queda acompanyat només per un cavaller, Arnau de Rubió, i Guillem Bardoll, el seu batlle a Castelserà.

E vench En Guillem de Cardona ab lança sobre ma sobr' En Ramon de Muncada e dix:

—Rendets vos, En Ramon, rendets vos!

E dix En Ramon:

—¿A qui-m rendria, minyon pudent, a qui-m rendria?¹⁴ (§ 41)

Per fer-nos càrrec adequadament d'aquesta escena cal tenir en compte que En Ramon de Montcada (que moriria un any després a Mallorca), nascut *c.* 1170 (Shideler, quadre genealògic, 216-217), tenia una cinquantena llarga d'anys en el moment dels fets; Guillem de Cardona, per la seva part, germà petit del vescomte Ramon Folc [IV] i futur mestre provincial del Temple, era l'únic membre de la seva casa que en la guerra pel comtat d'Urgell es trobava en el bàndol dels Cabrera, i com que a manca de poder establir l'any aproximat del seu naixement sabem que morirà devers el 1270 podem comptar que aleshores era, efectivament, en comparació amb el de Montcada, un autèntic «xitxarel·lo de m...» (que així és com un barceloní d'avui hauria dit *minyon pudent*). Els Cardona, aliats tradicionals (políticament i financerament) dels Cabrera —gràcies en bona part a la influència del pare d'aquest Guillem (el vell Guillem [I], *m.* 1225), els Cabrera havien obtingut el control del comtat d'Urgell després de la mort (1209) del comte Ermengol [VII], pare d'Aurembiaix—, havien dirigit juntament amb ells una facció nobiliària contrària als Montcada, però el 1228 estaven en relacions amistoses amb el Rei, i el vescomte Ramon Folc [IV] estava entre els assetjants (Sobrequés, 112; Shideler, 150-151).

14. Montoliu («Cançó», p. 182) reconstrueix en aquest passatge del *LRJ* dos fragments èpics, el segon dels quals, així:

. no li poc sofrir lo cor
 comença a fugir e venchsen a la host,
 e no romaseren ab En Ramon [de Muncada]
 sino Antoni de Robio e En Guilem Bardoyl

 ab lança sobre ma sobre·N Ramon
 e dix: Rendets uos, En Ramon, rendets uos
 E dix En Ramon: A qui'm rendria, poden minyon?
 E en tant meseren un poc de foch

2. «*Babieca!*» (§ 227)

L'altre incident és protagonitzat per un autèntic *gagman*: don Fortuny Lopes de Sádaba, i el Rei el prepara construint el personatge amb tota la premeditació requerida, multiplicant les avaluacions dramatitzades.

La seqüència en què s'insereix l'escena explica com el Rei retorna de Borriana al Puig davant l'anunci d'un atac imminent de Zaièn que no es confirma, i el retorn del Rei del Puig fins a Borriana i de Borriana a Tortosa (§ 222-230).

Abans de partir de Borriana, el Rei demana a don Alamany de Sádaba, que està malalt i no pot acompanyarlo, el seu excel·lent cavall. L'ambient és ominós, i en haver deixat endarreire Almenara (que és terra de sarraïns), la companya del Rei oeix missa i combrega. La situació és greu: don Fortuny, que normalment és una persona divertida i que sempre té un acudit per a tothom (avaluació: «qui era bon cavaller e deya a tothom que amava *sobrino*», § 224) li demana al Rei la seva opinió, i el Rei li contesta que el combat serà decisiu («Huy se triara la farina del breny», § 224). Afortunadament, en arribar al Puig la notícia resulta infundada.

Els homes del Rei deixen als seus amics del Puig llances i capells de ferro i emprenen el retorn a Borriana, escortats per don Berenguer d'Entença fins al Palància. Vora Morvedre, els sarraïns ataquen i capturen Miquel Garcés, que anava davant, i un troter dóna l'alarma als que vénen darrere; don Pero Cornel pren les armes i es disposa a esperonar el cavall impetuosament; el Rei el detura i el crida a reflexió amb la seva característica ironia: «¿Què feu, don Pero? És que algun explorador ha tocat a sometent?» («¿Es apelido d'exe, aço?»). Però la situació és greu: no són sinó disset homes en total i encara mal armats; el Rei visualitza l'aspecte grotesc de don Fortuny —«E don Fortuny Lopec no havia sino una barbuda que·s mes en la testa e una garnatxa que·s vesti e ·i· mul en que cavalgava e ·i· lança que tenia» (§ 226)—, dalt un mul i vestit amb garnatxa com si anés de passeig, aguantant gallardament la llança, però només amb la barbuda posada, sense el capell de ferro, que devia haver deixat al Puig. Els troters, còmicament espaordits, es llencen a l'aigua per enfilarse en una barca d'En Guillem d'Aguiló, que els devia seguir costejant. Compareixen dues atzembles que porten alguns guarniments de cos, un cavaller aconsella al Rei que enviï algú cap endarrere a cercar don Berenguer d'Entença i el Rei hi envia Domingo de Fraga. Però mentre el Rei s'està començant a posar les calces de ferro compareixen els sarraïns, que a més a més van reforçats per la gent de don Artal d'Alagó, exiliat en terra de moros. Són cent trenta cavallers. El Rei deixa estar les calces i puja a cavall.

En aquells dramàtics moments, don Fortuny Lopes s'adona que el senyaler de don Pero Cornel sosté el penó darrere del Rei, cosa que podria conduir els sarraïns a concloure que el Rei no pensa oferir resistència i es disposa a ferse escàpol, i

—*Baveca!*—diç—. Metets lo peno denant lo Rey, e no·l tengats a ses espatles!
(§ 227 / [II.]LXV)

Nota 1: *Sobrino*

És sabut que la llengua del Rei presenta aragonesismes, tot i que des d'un primerenc treball de Montoliu («Redacció») fins a la *mise au point* de Bruguera (*Vocabulari*, 18-35) la proporció d'aquests s'hagi reduït dràsticament. Fins ara, però, aquesta qüestió s'ha tractat des del punt de vista exclusivament lèxic, sense donar bel·ligerància a les aportacions procedents de la sociolingüística que poden il·luminar notablement un text que va ser compost amb molta proximitat al llenguatge oral.

Un d'aquests mots aragonesos és *sobrino*, amb dues ocurrències (§§ 224 i 380). Bruguera (*Vocabulari*, 33) i Ferrando i Escartí (17) el consideren un aragonesisme. Ara bé, ¿és tractaria

d'un autèntic aragonesisme, és a dir, un mot d'origen aragonès usat habitualment pel narrador reial parlant en català, o seria tan sols un mot aragonès usat en aquesta llengua per canvi de codi?

Em sembla que el punt de vista sociolingüístic pot contribuir a aclarir la cosa. És segur que en la primera ocurrència es tracta simplement d'un mot aragonès: *sobriño* figura com una citació atribuïda explícitament a don Fortuny Lopes, natural de Sádaba o almenys hisendat en aquest lloc, a l'actual província de Saragossa, tocant ja a Navarra. És, doncs, un mot aragonès posat en boca d'un personatge aragonès per canvi de codi lingüístic en funció artística: el Rei reproduceix una sortida que li va fer gràcia exactament tal com la va sentir. Amb independència del sentit que tingui aquest mot en aragonès,¹⁵ és evident que aquí s'utilitza amb una familiaritat tenyida de paternalisme, com una mena de «fill meu», paral·lel a altres casos de designació de parentiu, com ara el castellà *compadre*, que ultra el significat recte de 'padrí de bateig, respecte als pares o a la padrina' en té un altre de col·loquial que les antigues edicions del *Diccionario* de la Real Academia Española —amb suprimida però inoblidable *donosura*— definien d'aquesta manera: «En Andalucía y en algunas otras partes se suele llamar así a los amigos y conocidos, y aun a los que por casualidad se juntan en posadas o caminos».

En la segona aparició (§ 380), però, el mot figura indiscutiblement en boca del narrador: «don Gonçalvo Pereç, qui era sobriño de don Examen Pereç». Ara bé, sigui quin sigui el grau de parentiu denotat en aquesta ocurrència per aquest mot aragonès, cal destacar que al *LRJ* s'usen normalment *cosí* (§ 147, 316 i 317), *nebot* (§ 272, 310, 376, 460) i *neboda* (§ 16), i *nét* (§ 50, 382, 494, 552) i *néta* (§ 7). Remarco que hi ha un paral·lelisme amb el doblet *germà* (§ 21, 22, 25, 26, 28, 118, 471 i 495) / *ermano* (§ 495), mots relacionats també amb el parentiu. El *sobriño* de § 380 tindria la mateixa explicació que he proposat per a *ermano* en un article de propera aparició «Composizione»: mentre els escriptors anotaven, el Rei va fer un apart en aragonès amb els personatges que l'acompanyaven en les sessions de treball, i els amanuenses van transcriure les paraules del Rei sense adonar-se que eren en realitat un incís aclaratori adreçat als circumstants; si fos així el mot reflectiria un altre cas de *directive* (Apple i Muysken, p. 119) o *situational* (o també *transaccional*) *code switching* (Blom i Gumperz, 424-426) i tampoc no seria un aragonesisme de la llengua de Jaume I com a narrador del *LRJ* sinó un mot aragonès d'un rei d'Aragó bilingüe conversant en aquesta llengua *off the record* amb els circumstants (Pujol).

D'altra banda potser caldria editar en cursiva tota l'oració de relatiu: *qui era sobriño de don Examen Pereç*: en efecte, aquí no es tractaria d'un mot sinó d'una frase sencera dita en aragonès, i no és obstacle el relatiu *qui* (que com *era* podria estar en català) perquè en aquesta llengua s'usa molt majoritàriament (i amb independència de la seva funció sintàctica) quan l'antecedent és masculí, i no és fins al segle *xv* que comença a produir-se l'homogeneïtzació amb *que* i després la substitució de la primera forma per la segona (Alvar, § 111 [214-215], a partir de dades d'Alfons Par).

Nota 2: Babieca

Fins ara no ha estat feta tampoc una interpretació convincent de *baveca* (Montoliu, «Cançó», 56; Soldevila, *ad loc.*; Bruguera, *Vocabulari*, 19).

El mot està ben documentat en català, i Bruguera l'inclou a la llista d'aragonesismes refusats. El *Diccionari Aguiló* li dona entrada («*babeca* [*babieca*] 1. babau (Arn. Vilanova), 2. v. *baveca*»;

15. No veig clar que *sobriño* vulgui dir en l'aragonès contemporani del rei En Jaume altra cosa que 'nebot' (Bruguera, *Vocabulari*, 33 n. 19). No acabo d'entendre bé què diu de l'aragonès el tortuós article de Coromines al *DECat*, s. v. *sobriño*; el *DCECH* recull el valor de 'nét' que segons Tilander té aquest mot a la traducció aragonesa (1247) de l'*In excelsis Dei thesaurus*, de Vidal de Canelles (*Vidal Mayor* III.64.2; VI.18.3, 10, 21); tanmateix, i també d'acord amb aquest darrer erudit, *sobriño* equivaldria a 'nebot' (i *sobrina* a 'neboda', VI.18.24) en altres passatges de la mateixa obra (VI.18.17, 24), cosa vertaderament estranya, parlant de successió de béns, en un text de tipus jurídic, en què la precisió del llenguatge és essencial. Cap dels diccionaris actuals de la *fabla* enregistra aquest mot (tret del d'Andolz, que remet al *Vidal Mayor*), cosa que indueix a pensar que almenys ara el seu significat no difereix en aragonès del que té el mateix mot en castellà.

«*baveca* [*babeca*] ‘lechuza’») però sense donar-ne cap mena de documentació i sense que quedi clar el valor del *babieca* entre claudàtors després de l’encapçalament de la primera entrada. El *DCVB* (amb la mateixa doble grafia) el troba a l’Empordà, el Vallès i l’Urgell amb el significat de ‘gamarús’, i cita un passatge del *Llibre de les set sivelles* de Josep Sebastià Pons amb el dos sentits, recte i metafòric, d’aquest mot, mentre addueix l’autoritat d’Arnau de Vilanova per a la documentació medieval del mot en el sentit de ‘curt d’enteniment’. Sorprenentment (si m’he orientat bé), Coromines només fa una breu referència de passada a l’adjectiu «*bavec*, *-eca* (cat. ant., ja en RLlull, etc.)» en el sentit de ‘ximple, beneit, d’una innocent i ingènua credulitat’ dintre de *babau*, *-aua* (*DE-Cat* [i: 527b]) i es limita a documentar i analitzar el mot en castellà (s. v. *babieca*, *DCECH*) també en el sentit metafòric, sense entrar en cap cas en el domini aragonès, actitud gens habitual en ell.

Però el mot existeix també en els parlars aragonesos actuals dels Pirineus. Andolz l’atesta àmpliament amb el sentit de ‘lechuza, buho’: *babieca* (Vall de Bielsa, Espés), *babiaça* (Benasc, recollit també per Ballarín), *fabiaca* (Benasc, Bisaurri), i encara *babueca* (Plán).

¿Cal considerar el mot aragonès o català? Crec que les probabilitats s’han d’inclinar cap a la primera possibilitat: efectivament, *baveca* és posat en boca d’un cavaller aragonès, don Fortuny Lopes, i pel que ha dit abans, el Rei el considerava home divertit, de sortides gracioses i expressió molt viva i acolorida: en aquella tragicocòmica situació, don Fortuny va amollar un vigorós i encertat penjament que el Rei no pogué estarse de reproduir literalment tal com va ser dit: en aragonès; tan vigorós i encertat que va quedar indissolublement incorporat al relat de l’escena. També sembla haver-ho entès així el copista del còdex del comte d’Aiamans, que era aragonès de Barbastre, i va introduir la diftongació, d’acord amb la seva pràctica però contràriament al que sembla haver estat la tria majoritària de l’arquetip en aquests casos (*Puyo*, *Luzia*, etc.). I ara ja sabem que Arnau de Vilanova (que també usa *bavequia*, mot documentat en castellà però no en català, amb el significat de ‘niciesa’) era aragonès, de Villanueva de Sijena. El mot és, doncs, amb tota probabilitat, una citació en aragonès —un canvi de codi per raons artístiques— i ha d’anar en cursiva.

Pel que fa a *diç* ‘digué’, que va donar lloc a una forassenyada proposta per part de Montoliu («Cançó», 56) en relació amb el Cid i el seu famós cavall, només cal assenyalar que no remet a cap cognom castellà ni aragonès sinó a una grafia, única en el còdex de Poble, corresponent a la tercera persona del singular del perfet d’indicatiu del verb *dir* —*diç* en comptes de *dis* (3 ocurrències), contra l’habitual *dix* (596) o l’analògica *dixé* (2)—. Aquesta raresa purament gràfica ha sorprès fins ara els editors i els ha empès a admetre a tort la trivialització *d’om* que afecta la branca β (segons l’stemma d’Asperti), que agrupa tots els textos excepte el de Poble.

Nota 3: Sobre la «*barbuda*»

En tractar d’aquesta peça de l’arnès, Riquer (*Arnès*, § 13 [p. 38]) anota que la barbuda que porta en aquest passatge don Fortuny Lopes sembla contradir la realitat que es desprèn de la documentació: «Amb aquestes dades [inventari dels templers de Montsó (1289), lletra reial de 1337, disposicions de 1357 i 1370], tan poc eloqüents, hom s’inclina a creure que la barbuda del segle XIV no és un casc, ans una defensa de la barba, de malles; en canvi, la citada per Jaume I [§ 226] sembla una protecció que ràpidament es pot col·locar al cap». Si es té en compte el to humorístic d’aquest passatge, desapareix la contradicció que hi hauria aparentment amb les dades documentals, i la barbuda continua sent el que sempre s’ha cregut que era: una peça solta de defensa associada normalment al capell de ferro, molt diferent de la *barbuda* italiana (‘elm de combat amb nasal i dues obertures per als ulls’) descrita per Giese.

3. «*Maestre, no vos hi haja cura, de mos anys!*» (§ 532)

Les sessions inicials del concili de Lió (començaments de maig, 1274) van oferir al rei En Jaume, als seus seixanta-sis anys, una ocasió immillorable de fer una exhibició de fervor reli-

giós militar. Les escenes, narrades entusiàsticament pel Rei, deixen traspuar perfectament, amb tot, l'escepticisme i la fredor glacial amb què els altres poders cristians europeus contemplaven la idea d'una croada, quatre anys després que la darrera de Lluís IX de França a Tunis hagués acabat en un desastre militar i amb la vida del rei.

Després de l'entrevista privada entre Jaume I i Gregori X i després de la primera sessió del concili hi va haver una reunió del consell papal on es va començar a tractar la croada. Hi van assistir, a més del Rei, «missatges de reys e dels prínceps d'aquels d'Oltramar», el papa, els cardenals, el mestre del Temple (Guillem de Beaujeu) i fra Guillem de Courcelles, «quí era lo pus veyl frare que y fos e tenia loch de maestre deça mar» de l'Hospital.¹⁶

Comença la sessió i el papa, sobre la imatge de la flama ràpida i peridora de l'estopa assimilada a les glòries terrenals, suggereix que els presents esmercin les persones i l'haver «en tal guisa que per aquel servici que Nos li farem se pusca goanyar la terra d'Oltramar». Tot just ha acabat, el Rei s'aixeca impetuosament —malgrat que el papa li prega que s'assegui— i, sense voler veure que si no hi ha cap altre rei present és perquè no n'hi ha hagut cap que hagi volgut presentar-se al concili, demana de parlar primer que ningú «car aqui no ha altre rey sino Nos», proposa un pla estratègic que inclou una llista dels efectius necessaris per a la *task force*, una data per a l'inici de la croada i ofereix diners i homes, quan tothom sap que el rei d'Aragó no és home que vagi precisament llarg de recursos.¹⁷

La reacció és contundent: «E quan Nos haguem parlat, calaren tots, que anch negu no y parla» (§ 532). El Rei, inconscient que està posant tothom en evidència, es gira cap al papa i insisteix que algú parli, «car mes vos prometran, per vergonya de Nos». Els cardenals manifesten que té raó, però el silenci continua. A la fi el papa invita els presents en general i directament mossèn Énard de Valery, conestable de Xampanya i representant del rei de França, a prendre la paraula. Es repeteix el mutisme. Havent fracassat amb l'ambaixador del rei de França, el papa invita el mestre del Temple i el mestre «deça mar» de l'Hospital. Però el del Temple no està disposat a gaudir del dubtós honor de parlar en primer lloc i s'esprem la imaginació cercant un pretext per passar la patata calenta al seu collega:

E dix lo maestre del Temple:

—*Xire*, diga misser Johan d'Escarçella, que be ha estat frare ·lx· anys...

E respos li frare Johan e dix:

—Maestre, non vos hi haja cura, de mos ayns!...

(§ 532 / [Iv.]Li)

Crec que aquesta escena demostra no tan sols que el Rei tenia com a espectador sensibilitzat per captar el cantó còmic dintre del seriós sinó una cosa més important encara: que com a escriptor era capaç d'interrompre el relat d'una escena seriosa per conservar-hi una nota d'humor quan la cosa s'ho valia.

16. El Rei l'anomena *Johan*, però segons Riley-Smith (143 n. 3) seria Guillem.

17. Tot seguit renunciarà a ser coronat pel Papa quant aquest es negui a condonar-li —a instàncies dels cardenals Riccardo Annibaldi i Giangaetano Orsini— el tribut anual de 250 masmudines justifies promeses pel seu pare, Pere I, i li reclami el pagament de les quantitats endarrerides des del seu regnat. (§ 536-538). (Al Rei li hauria encantat saber que anys després, Dante posaria el cobdiciós «Joan Gaietà», successor de Gregori X amb el nom de Nicolau III (pont., 1277-80), ficat cap per avall en un forat i amb els peus en flames, a la tercera fossa del VIII cercle de l'Infern, entre altres papes igualment avariciosos —«fatto v' avete dio d'oro e d'argento», els diu— contemporanis del gran florentí [*Inf.*, cant xix].)

HUMOR VERBAL

L'humor verbal recorre també a esquemes tan eficaços com elementals i quotidians: el *calmbour* o les planxes dels que xampurregen un idioma que no coneixen bé.

1. «*Senyor, ¿quiéreslo tu així?*» (§ 184)

Es tracta de la coneguda escena en què un moro de Peníscola s'adreça al Rei en un llenguatge que ha fet vessar molta tinta als exegetes (que no sempre han estat filòlegs professionals). Com que comento aquest passatge amb més extensió en una altra publicació que tinc en premsa, aquí no faré sinó resumir les conclusions a les quals arribo allí: el panisclà, que és un moro llatinat, s'adreça al Rei en aragonès, però com que no coneix les convencions diastràtiques del romanç s'adreça el seu reial interlocutor fent servir amb tota tranquil·litat el plebeu i inadmissible *tu*. El Rei, xocat, ho explica perquè la cosa li fa gràcia i carrega les tintes sobre l'imperfecte domini dels tractaments per part del sarraí multiplicant innecessàriament el pronom objecte de la planxa (Pujol). «Composizione».

2. «*Mestre, en esta terra no ha turcs!*» (§ 199)

Citaré ara només, per no deixar-ne cap, un últim cop d'humor verbal del Rei que és molt simple i ha estat molt divulgat. El Rei discuteix amb el consell sobre l'oportunitat d'atacar la torre de Montcada per pressionar València, i el mestre del Temple, el francès Hug de Montlaur diu:

—*Je hi dic aytant, por moy, que la parola si est bona ab que haja que menger la ost; mas a moy sembla bien que sest loch de la torre de Muncada ~ que estoyt molt pres de les turs de Valencia.*

E Nos dixem:

—Mestre, en esta terra no ha turchs!

(§ 199 / [II.]XLVIII)

L'escena va tenir lloc a finals de la primavera de 1235, en l'època en què 'Alà' al-Din Kay-Qubadh (1219-37) regia el sultanat seljúcida de Rum, enfrontat intermitentment als bizantins i als croats de Terra Santa.

CONCLUSIONS

A la fi de l'anàlisi de les set escenes en què riuen o somriuen els personatges del *LRJ* (§§ 61, 74, 97, 138, 266, 292, 527) i de les 8 seqüències narratives autònomes l'interès de les quals no és argumental sinó còmic (§§ 15, 41, 104, 184, 199, 210, 227, 532), elevo a definitives per part meua les següents conclusions:

En primer lloc, pel que fa al paper de l'humor en el *LRJ*, destaco que:

1. El rei En Jaume nota el riure i el somriure dels seus personatges —igual que els plors— en funció d'avaluacions dramatitzades, i en això no es distingeix de la pràctica corrent de la literatura medieval, comuna als textos anàlegs de Desclot, Muntaner i Pere III.

2. A diferència de Desclot, Muntaner i Pere III, però, el rei En Jaume inclou en el seu llibre 8 seqüències narratives autònomes d'interès exclusivament còmic. La comicitat es basa en incidents casuals (§§ 15, 104 i 210), rèpliques vives (§§ 41, 532) i impropis dels personatges (§ 227) o bé en jocs de mots (§ 199) i defectes expressius dels que no dominen un llenguatge que no posseeixen com a matern (§ 184), i en conjunt s'observa un marcat interès del Rei per la diversitat i l'expressivitat lingüística i l'humor verbal.

En segon lloc, la consideració de la tessitura còmica dels passatges analitzats permet:

3. Assenyalar en tres llocs la inversemblança de les reconstruccions de poemes prosificats per Soldevila (§ 15 i § 210) i Montoliu (§ 41), argument que s'afegeix als ja assenyalats en altres publicacions per Stefano Asperti i per mi mateix en contra de l'existència de poemes prosificats com a fonts del *LRJ*.

4. Interpretar contextualitzadament *babieca* (§ 227) i *sobrino* (§§ 226, 380), com a casos de canvi de codi per motius artístics el primer i la primera atestació del segon, i *directive, situational* o *transactional code switching* la segona aparició de *sobrino*; en conseqüència, tots dos mots deixen de ser aragonesismes propis del català de l'autor per passar a ser simplement mots aragonesos incrustats en un text català.

5. Mantenir la interpretació tradicional, basada en la documentació, de la *barbuda* (§ 226) com a 'peça defensiva solta per protegir la barba'.

* * *

En un interessantíssim i erudit treball dedicat a fer un repàs als textos eclesiàstics que s'ocupen del riure —considerat sovint pels monjos com un símptoma de desordre moral o almenys com un pecat vitand contra la modèstia—, Jacques Le Goff parla de la figura del *rex facetus*, del rei divertit, sensible a la rialla, famós (i suposo que temut també per una part dels seus cortesans) pels seus *bons mots* i els seus esclats hilarants, capaç d'acomplir el seu paper de rei per la gràcia de Déu sense menyscapse de Jesucrist, que segons els teòlegs medievals, començant per sant Joan Crisòstom, hauria executat la increïble proesa de no haver rigut ni una sola vegada en el seu trànsit per aquesta vall de llàgrimes. Un exemple de *rex facetus* hauria estat, segons Le Goff, sant Lluís de França, gendre del rei en En Jaume, per bé que Joinville no reporti aquest aspecte del seu caràcter i es limiti a dir que com a manifestació de pietat no reia en divendres (ja se sap: qui riu en divendres, plora en diumenge). Le Goff dóna també el títol de primer *rex facetus* a Enric II d'Anglaterra. Sigui'm permès de proposar, a la fi d'aquest treball, la candidatura de Jaume I el Recontador per a l'ingrés tant en la nòmina oficial de *reges faceti* de les monarquies europees medievals com en la categoria d'autor divertit i rialler de la nostra literatura de tots els temps.

LLISTA DE REFERÈNCIES

- ALVAR, Manuel. *El dialecto aragonés*. Madrid: Gredos 1953.
- ANDOLZ, Rafael. *Diccionario aragonés (aragonés-castellano / castellano-aragonés)*. 4ª ed. Saragossa: Mira Editores 1992.
- APPEL, René; i Pieter MUYSKEN. *Language contact and bilingualism*. Londres: Edward Arnold 1987.
- ASPerti, Stefano. «La qüestió de les prosificacions en les cròniques catalanes». Dins *Actes del V Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes (Alacant-Elx, 9-14.IX.1991)*.

- A cura d'Antoni Ferrando i Lluís B. Messeguer. Montserrat: Publicacions de l'Abadia 1993. p. 85-137.
- BALLARÍN CORNEL, Àngel. *Vocabulario de Benasque*. Saragossa: Institución «Fernando el Católico» 1971.
- BLOM, Jan Petter; i GUMPERZ, John J. «Social meaning in linguistic structures: Code-switching in Norway». Dins John J. Gumperz i Dell Hymes (eds). *Directions in sociolinguistics: The ethnography of communication*. 2^a ed. Oxford: Basil Blackwell 1986. P. 407-434.
- BRUGUERA, Jordi. «Vocabulari integral». Dins Jaume I. *Llibre dels fets*. A cura de Jordi Bruguera. Els Nostres Clàssics B10-11. Barcelona: Barcino 1991. i: 155-333.
- *El vocabulari del «Llibre dels fets» del rei En Jaume*. Biblioteca Sanchis Guarner 80. València: Institut Universitari de Filologia Valenciana; Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat 1999.
- BURNS, Robert I. «La vida espiritual de Jaume I el Conquistador». Dins id. *Jaume I i els valencians del segle XIII*. Traducció de Enric Casassas. Pròleg de Joan Fuster. Biblioteca d'Estudis i Investigacions 3. València: Tres i Quatre 1981.
- Chronica*] *La crónica latina de Jaime I*. A cura de María de los Desamparados Martínez San Pedro. Almería: ed. de l'autora 1984.
- CINGOLANI, Stefano Maria. «Memoria i estratègies comunicatives al "Llibre" del rei Jaume I». *Revista de Catalunya* 154 (set. 2000): 111-141.
- CURTIVS, Ernst Robert. *Europäische Literatur und lateinisches Mittelalter*. Berna i Munic: Francke Verlag 1949.
- DCECH*] COROMINES, Joan. *Diccionario crítico etimológico castellano e hispánico*. Amb la col·laboració de José A. Pascual. Madrid: Gredos 1980-91.
- DCVB*] ALCOVER, Antoni M.; i Francesc de B. Moll. *Diccionari català-valencià-balear*. Palma: Impremta de Mossèn Alcover 1934. Editorial Moll 1968.
- DECat*] COROMINES, Joan. *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*. Amb la col·laboració de Joseph Gulsoy i Max Cahner. Barcelona: Edicions Curial-Caixa de Pensions «La Caixa» 1980-1995.
- Diccionari Aguiló*. Materials lexicogràfics aplegats per Marià Aguiló i Fuster, revisats i publicats sota la cura de Pompeu Fabra i Manuel de Montoliu. Barcelona: I.E.C. 1914-1934.
- EBERENZ, Rolf. *Schiffen an den Küsten der Pyrenäenhalbinsel: Eine kulturgeschichtliche Untersuchung zur Schiffstypologie und -terminologie in den iberoromanischen Sprachen bis 1600*. Berna: Herbert Lang; Frankfurt am Main: Peter Lang 1975.
- FERRANDO, Antoni; i ESCARTÍ, Vicent Josep. «Introducció». Dins Jaume I. *Llibre dels fets*. A cura d'Antoni Ferrando i Vicent Josep Escartí. Índex toponomàstic a cura de José Manuel Carrillo i Jordi Xavier Escartí. Textos Clàssics 1. Catarroja-Barcelona: Afers 1995.
- Furs d'Aragó] SAVALL Y DONDRA, Pascual; i Santiago PENÉN Y DEBESA (eds.). *Fueros, observancias y actos de corte del reino de Aragón*. Saragossa: Establecimiento Tipográfico de Francisco Castro y Bosque 1866.
- GARCIA EDO, Vicent. «Estudio preliminar, regesta y transcripción del código de Poblet». Dins Jaime I. *Llibre dels feyts*. A cura de Vicent Garcia Edo. Paterna: Vicent Garcia 1989.
- «Una proposta d'estructura i de cronologia del contingut *Llibre dels feyts* de Jaume I». *Anuari de l'Agrupació Borriana de Cultura* núm. 3 (1992): 17-34.
- GARCÍA SANZ, Arcadi. *Història de la marina catalana*. Enciclopèdia Catalana Aedos. Barcelona: AEDOS 1977.
- LABOV, William. *Language in the inner city*. Philadelphia: U. of Pennsylvania P. 1972.
- LE GOFF, Jacques. «Rire au moyen âge». *Cahiers de recherches historiques* núm. 3 (abril

- 1989): 1-14. [Citat per la reimpressió inclosa dins la miscel·lània *Pour un autre moyen âge* (París: Gallimard 1999), 1357-1368.]
- LRJ Jaume I. *Llibre dels fets*. A cura de Jordi Bruguera. Els Nostres Clàssics B10-11. Barcelona: Barcino 1991
- MÉNARD, Philippe. *Le rire et le sourire dans le roman courtois du Moyen Âge (1150-1250)*. Ginebra: Droz 1969.
- «Le rire et le sourire au Moyen Âge dans la littérature et dans les arts: Essai de problématique». Dins Thérèse Bouché i Hélène Charpentier (eds.). *Le rire au moyen âge dans la littérature et dans les arts*. Actes du Colloque international des 17, 18 et 19 novembre 1988. Bordeaux: Presses Universitaires de Bordeaux 1990.
- MONTOLIU, Manuel de. «Sobre la redacció de la Crònica d'En Jaume I». Dins *Estudis Romànics*. Biblioteca Filològica de l'Institut de la Llengua Catalana. Barcelona 1917. p. 25-72.
- «La cançó de gesta de Jaume I: Nova teoria sobre la crònica del Conqueridor». *Bulletí Arqueològic* [Publicació de la Reial Societat Arqueològica Tarraconense] III Ep./núm. 8 (jul.-ag. 1922): 177-186, núm. 9 (set.-oct. 1922): 209-216.
- «Sobre el primitiu text versificat de la Crònica de Jaume I». *Anuari de l'Oficina Romànica de Lingüística i Literatura* 1 (1928): 253-336.
- ONG, Walter J. *Orality and literacy: The technologizing of the word*. Londres i Nova York: Routledge 1989.
- PAR, Alfons. «'Qui' y 'que' en la península ibérica, III: Aragón». *Revista de Filología Española* 18 (1931): 225-234.
- PROPP, Vladimir I. *Comicità e riso: Letteratura e vita quotidiana*. A cura de Giampaolo Gandolfo. Einaudi Paperbacks 183. Torí: Einaudi 1988.
- PUJOL, Josep M. «'Sens' i 'conjointures' del 'Llibre del rei En Jaume'». Tesi doctoral. Universitat de Barcelona: Departament de Filologia Catalana 1991. (Col·lecció de Tesis Microfixades núm. 1679.)
- «The Llibre del rei En Jaume: A matter of style». Dins Alan Deyermond (ed.). *Historical literature in Medieval Iberia*. Papers of the Medieval Hispanic Research Seminar 4. Londres: Department of Hispanic Studies (Queen Mary and Westfield College) 1996. Pp. 35-65.
- «Composizione interattiva e "code switching" fra catalano e aragonese nel "Llibre del rei En Jaume"». Dins Joan Armangué (ed.), *Le lingue del popolo: Contatto linguistico nella letteratura popolare del Mediterraneo occidentale*. Dolianova: Grafica del Parteolla i Arxiu de Tradicions Populares 2003.
- RILEY-SMITH, Jonathan. *The Knights of St. John in Jerusalem and Cyprus (c. 1050-1310)*. Londres: Macmillan 1967.
- RIQUER, Martí de. *Història de la Literatura Catalana*. Esplugues de Llobregat: Ariel 1964.
- *L'arnès del cavaller: Armes i armadures catalanes medievals*. Esplugues de Llobregat: Ariel 1968.
- SHIDELER, John C. *Els Montcada: Una família de nobles catalans a l'edat mitjana (1000-1320)*. Traducció de Gemma Lletjós i Josep M. Masferrer. Barcelona: Edicions 62, 1987.
- SOBREQUÉS, Santiago. *Els barons de Catalunya*. Barcelona: Vicens-Vives 1957.
- SOLDEVILA, Ferran. [Edició i notes al «Llibre del rei En Jaume»]. Dins *Les quatre grans cròniques*. A cura de F. Soldevila. Biblioteca Perenne 26. Barcelona: Editorial Selecta 1971.
- VIDAL MAYOR. Traducció aragonesa de la obra «In excelsis Dei thesauris» de Vidal de Canelles. A cura de Gunnar Tilander. Lund: Håkan Ohlsons Boktryckeri 1956.

RESUM

En el *Llibre del rei En Jaume* l'autor hi deixa traspuar el seu sentit de l'humor. La comicitat es basa en incidents casuals, rèpliques vives i impropèris dels personatges, o bé en jocs de mots i defectes expressius dels que no dominen un llenguatge que no posseeixen com a matern, i en conjunt s'observa un marcat interès del Rei per la diversitat i l'expressivitat lingüística i l'humor verbal. L'anàlisi d'aquests passatges permet extreure'n conclusions filològiques: arguments addicionals contra la teoria de les prosificacions, la base estilística del mixtilingüisme reial i la confirmació del significat ja conegut de la paraula *barbuda*.

MOTS-CLAU: literatura catalana medieval, Jaume I, historiografia, humor, mixtilingüisme, *Llibre del rei En Jaume*, aragonès, francès.

ABSTRACT

In the *Llibre del rei En Jaume* the author lets his sense of humour show through. Comic effect is based on fortuitous incident, lively, impudent responses from the characters, on word-play and errors of expression on the part of people who have a poor command of a language that is not their mother tongue, and on the whole we can observe the king's marked interest in linguistic diversity and expressiveness and in verbal humour. The analysis of these passages allows us to arrive at certain philological conclusions: further arguments against the existence of underlying proficicated 'epic' songs, the stylistic basis of royal mixed language and the confirmation of the previously discovered meaning of the word *barbuda*.

KEY WORDS: Catalan medieval literature, Jaume I, historiography, humour, mixed language, *Llibre del rei En Jaume*, Aragonese, French.